

محراب گچی

مسجد شاه ابوالقاسم

محمد حسن خادم زاده
ملیرضا حصار نوی

مسجد شاه ابوالقاسم منحصر به یک اتاق می باشد، که در نزدیکی مسجد جامع کبیر یزد و در محله حسینیه شاه ابوالقاسم (شهاب الدین قاسم طراز) و مقابل بقعه سید عبدالغنی قرار دارد و به مسجد تشکری نیز معروف است.

آنچه از معماری اولیه باقی مانده، محراب گچ بری شده آن است، و نیز آن مقدار از محراب که موجود می باشد، عبارت از یک طاق نمای هلالی با قوس است، ارتفاع قسمت باقی مانده ۱۲۰ سانتی متر و عرض آن ۱۴۰ سانتی متر و عیب گچبریها حدود ۱/۵ سانتی متر می باشد. این محراب زیبا و دیدنی (در حال تخریب) که برخی قسمتهای آن جهت مرمت به صورت غیر اصولی و نادرست گچ خاک شده، که با این عمل برخی نوشته ها و نقوش را محو کرده اند.

پروفسور پوپ و دکتر زمانی آن را به تعلق به قرن ۵ و ۶ می دانند و آقای سید علی سجادی تاریخی که برای این محراب پیشنهاد می کند از آغاز تا اواسط قرن ششم هجری است. تنها در این میان آقای دکتر ایرج افشار آن را یگانه اثر قدیمی و دیدنی مغول معرفی کرده است.

شیوه کتیبه نگاری و گچبری محراب بیانگر یک اثر سلجوقی است. آن هم نه اواخر این دوران، بلکه در تاریخی بین اوایل تا اواسط قرن ششم هجری می باشد. زیرا شیوه کتیبه نگاری های

مخصوصاً انتهای برخی از حروف که به شکل اس (S) انگلیسی وارونه است، قابل مقایسه با محراب های قرن ششم همچون محراب (فاطمه خاتون در موزه متروپولتین، محراب مسجد مسجد مشهد علی ابن موسی الرضا (ع) مورخ ۵۴۷ هجری در فریرر گالری آمریکا و محراب سنگی و محراب مسجد جامع گلپایگان ۵۰۸ هجری قمری و محراب مسجد جامع ساوه) می باشد.

نمونه دیگر آن می توان از مسجد فرط در نزدیکی مسجد جامع یزد نام برد. در این مسجد، سنگ محرابی نصب است که متعلق به قرن ششم هجری داشته اند، که از جهت نقوش و تزیین و به ویژه شیوه کتیبه نگاری خط کوفی، شباهت های بسیار دارند. در همه آنها انتهای حروف به شکل اس (S) انگلیسی وارونه است و از خط کوفی مزهر (گلداز) استفاده کرده اند. این یکی از سنگ است و آن دیگری از گچ.

از طرف دیگر، نوع خط کوفی، محراب گچی مسجد شاه ابوالقاسم نیز قابل مقایسه است و شباهت با خط کوفی نقر و حجاری شده روی سنگ قبرهای قرن ۵ و ۶ هجری دارد.

سنگ قبر بقعه دوازده امام (۵۰۴ ه.ق) سنگ قبر در مدرسه مصلی یزد (۴۷۲ ه.ق) سنگ قبر مسجد جامع یزد (۴۹۲ ه.ق) سنگ قبر در مسجد سادات قل هو اللهی (۵۳۳ ه.ق) و سنگ قبر مسجد قدمگاه محله یوزداران (۵۱۴ ه.ق).

کتیبه های محراب

کتیبه های محراب مسجد شاه ابوالقاسم به خط کوفی در زمینه نقوش اسلیمی نوشته اند.

کتیبه پیشانی محراب قسمتی از سوره حمد است که احتمالاً در حاشیه محراب نیز کتابت گردیده بود که اکنون تخریب و نابود شده است و آن مقدار از کتیبه که قابل خواندن می باشد عبارتست از:

«(ایا) ک نعبد و ایاک نستعین (هد) نال»

در صفحات گذشته یادآور شدیم که شیوه نگارش خط کوفی این محراب گچی با شیوه کتابت بر روی سنگ محراب مسجد فرط که متعلق به قرن ششم هجری است شباهت و قرابت هایی دارد.

محراب گجبری شده مسجد شاه ابوالقاسم

است. انتهای بعضی از حروف کتیبه به شکل اس (S) وارونه انگلیسی است و حروف 'الف'ها به برگچه‌های دولبی منتهی شده، که از ویژگی‌های کتیبه نگاری قرن ششم هجری است. گجبری این محراب به شیوه 'رازی' و از نوع گجبری 'برجسته' است، به طوری که قسمت‌های گجبری شده بسیار بر آمده و بیرون زده است.

در هر دوی آنها تزئینات نقوش گیاهی و اسلیمی است و خط آنها کوفی مزهر (گلدار) است. این نوع خط نوعی کوفی تزئینی است که با گلها و برگها و شاخه‌های سنتی نباتی (گیاهی) زینت داده شده و ویژگی بارز آن پر بودن فضاهای خالی با همین عناصر است.

بر روی هلال طاق نما که قسمت پایه اکثر حروف، لایه‌ای از گچ حاک کشیده شده و تخریب گردیده است، و از حرکت برخی حروف به نظر می‌رسد که سوره 'اخلاص' کتابت شده باشد.

و آنچه از این قسمت دیده می‌شود، بخش فوقانی حروف و کلمات

بزد - مسجد شاه ابوالقاسم - کتیبه نگاری محراب - (ایاک نستین)

سنگ محراب مسجد فرما - قرن ششم هجری.

سنگ قبر مسجد جامع یزد - (۴۹۲ ه. ق.)

تزئین محراب مسجد ابوالقاسم

نقوش تزئینی را اسلیمی‌های گل و برگ دار و نقوش هندسی تشکیل می‌دهد. اسلیمی‌های طوماری کتیبه کوفی را در بر گرفته و گردش ملایم به راست و چپ دارند و برگ‌های کوچک شبیه به برگ‌های سه‌پره‌ای و پنج‌پره‌ای هستند. در برخی طاق نما، اسلیمی‌های متقارن و در هم پیچیده گچ‌برس شده است. نقوش اسلیمی دارای ظرافت هستند و نظیر آنها در سایر محراب‌ها دیده نشده است. بقایایی از رنگ آبی بر روی محراب دیده می‌شود.

در پایان شایسته است، برای حفاظت و نگهداری از این محراب گچی کم نظیر و دیدنی، آن گونه که صلاح می‌باشد، مرمت اصولی و عملی شود و حداقل چنانچه مقدور و شایسته باشد، جهت حفاظت از آسیب‌های (فیزیکی) قاب نشیسه‌ای ساخته و نصب شود.*

منابع:

- ۱- علی سجادی، مقاله "هنر گچبری در معماری اسلامی ایران" مجله اثر، شماره ۲۵.
- ۲- علی سجادی، "سیر تحول محراب" سازمان میراث فرهنگی کشور ۱۳۷۵.
- ۳- دکتر محمد یوسف کیانی "آثار معماری ایران در دوره اسلامی" انتشارات سمت.
- ۴- دکتر ایرج افشار "یادگارهای یزد" جلد ۲.
- ۵- نویسنده: "سبک عناصر معماری" انتشارات؟.
- ۶- شادروان باب‌الله زارعی "کتیبه کوفی مسجد جامع قزوین" وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ۷۳.

* چهار تخته زیلو نیز دیده می‌شود که عبارت ذیل بر آنها نقش بسته است:
 "وقف نمود حاجی اسمعیل شکری این فرد زیلو با چهار فرد زیلو بر مسجد شاه ابوالقاسم، از مسجد بیرون نبرند مگر به جهت تطهیر ۱۲۸۴".